

Отечественной войны (19 ноября 1942 – конец 1943) / [сост.: В. И. Немятый, К. М. Архипенко, Н. А. Буцько и др.]. – Киев : Наук. думка, 1985. – 510 с.

8. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. : в 3 т. Т. 3. Советская Украина в завершающий период Великой Отечественной войны (1944–1945 гг.) / [авт.: Н. А. Буцько, Н. М. Власов, П. И. Денисенко и др.]. – Киев : Политиздат, 1975. – 461 с.

9. Цвікальська Г. О. Активізація навчального процесу в школах робітничої сільської молоді / Г. О. Цвікальська. – Київ : Рад. шк., 1962. – 88 с.

10. Чепелев В. І. Працюючій молоді – середню освіту / В. І. Чепелев. – Київ : Рад. шк., 1960. – 38 с.

V. A. Stoliar,

PhD, associate professor,
assistant professor of the department of
natural-mathematical disciplines
Khmelnyskyi Humanitarian-
Pedagogical Academy,
Khmelnyskyi, Ukraine

Organization of the Pedagogical Process

in the Evening Secondary Schools of Ukraine (1943-1958)

In the article the historical-pedagogical analysis of organization of the pedagogical process in the evening secondary schools of Ukraine (1943-1958) has been realized.

Keywords: *pedagogical process, evening secondary school.*

УДК 373.3/.5.016:811.161.1]:930(477)"1945/1991"

DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2018-1-60-68>

С. О. Кутова,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української мови та
літератури Хмельницької
гуманітарно-педагогічної академії,
м. Хмельницький, Україна

Історіографічний аспект дослідження проблеми української мови як навчальної дисципліни в історії розвитку основної школи в Україні (1945–1991)

У статті здійснено історіографічний аналіз дослідження проблеми української мови як навчальної дисципліни в історії розвитку основної школи в Україні (1945–1991). Виокремлено чотири тематичних блоки в розробці проблеми: перший – вивчення української мови в контексті історико-педагогічних досліджень, історії освіти та педагогічної думки; другий – проблема української мови як навчальної дисципліни в контексті дослідження методики української мови та літератури; третій – українська мова як навчальна дисципліна в контексті розгляду історії української мови та питання

мовознавства; четвертий – питання періодизації історії української літературної мови й освітніх процесів. Проаналізовано праці, які віднесено до першого тематичного блоку.

Ключові слова: історіографія, дослідження, розвиток освіти в Україні, основна школа, навчальні дисципліни, українська мова, методика навчання української мови.

Постановка проблеми. Науковий інтерес до розвитку освіти, зокрема української мови як навчальної дисципліни та методики її навчання, у досліджуваний період значно активізувався в контексті сучасних освітніх реформаційних процесів, що зумовлено необхідністю переосмислення та подекуди введенням у сучасний науковий обіг ідей українських дослідників минулого століття в галузі шкільної освіти.

Актуальність наукових досліджень. Питання розвитку української мови як навчальної дисципліни висвітлювали у своїх працях такі сучасні дослідники української педагогічної думки: О. Адаменко, Н. Антонець, Л. Березівська, Л. Бондар, Н. Дічек, О. Петренко, Н. Побірченко, Н. Сейко, О. Сухомлинська, Т. Філімонова та ін.

Виклад основного матеріалу. Історіографічний метод як загальнотеоретичний підхід до здійснення історико-педагогічних пошуків обґрунтував український учений Н. Гупан. Розрізняють історіографію в широкому й вузькому розумінні. У вузькому розумінні – це історіографія окремої проблеми, наприклад, розвитку школи, освіти, педагогічної думки тощо або аналіз досліджень певного хронологічного періоду (кількох десятиріч, століття). У широкому розумінні історіографія – це системний аналіз та узагальнення великого масиву літератури, що видавалась з тієї чи тієї галузі наукового знання з метою висвітлення процесу розвитку науки та відповідних методів дослідження певного, досить об’ємного за часом, історичного періоду [10, с. 7–8].

Мета статті – систематизувати історіографічні здобутки проблеми – українська мова як навчальна дисципліна в історії розвитку основної школи в Україні (1945–1991).

Зазначимо, що історіографічний аспект проблеми, розглянутої у нашому дослідженні, не є цілісним, комплексним і системним викладом щодо української мови як навчальної дисципліни в історії розвитку основної школи, тому ми звернулися до праць, дотичних до нашої проблеми, з інших наукових галузей для порівняння та оцінювання.

Аналіз джерельного комплексу дослідження дає підстави виділити окремі тематичні блоки в розробці проблеми. У цій статті визначимо всі тематичні блоки та науковців, які досліджували проблему, проте проаналізуємо лише

перший тематичний блок – *вивчення української мови в контексті історико-педагогічних досліджень, історії освіти та педагогічної думки.*

Так, до першого тематичного блоку відносимо праці Л. Березівської, О. Біляєва, А. Бондаря, М. Гриценка, М. Гриценка, О. Дзеверіна, Б. Кобзара, М. Козія, О. Мазуркевича, В. Масальського, Н. Красножон, В. Помагайби, О. Пометун, К. Присяжнюка, О. Попової, М. Собчинської, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, С. Філоненка, С. Яворської, М. Ярмаченка та ін.

Проаналізуємо дослідження зазначених авторів. Так, у доробку «Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської влади» [8] М. Гриценко розглядає проблеми освіти в цілому, не торкаючись навчальних предметів, зокрема української мови, проте праця є вагомим для нас, оскільки ми досліджуємо українську мову як навчальну дисципліну через призму розвитку школи. У розділі «Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР» (1957 р.) колективної монографії «Розвиток радянської народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР» автори визначають позитивні тенденції у розвитку шкільної освіти України протягом 30-х – початку 50-х рр. ХХ ст., аналізують методичні рекомендації провідних педагогів щодо засобів і методів навчання тощо [9]. На їх науковий світогляд мала вплив політика тодішньої влади, закони, постанови, накази, видані ЦК КП(б)У та Міністерством освіти УРСР.

Одним із джерел розробки проблеми розвитку радянської школи УРСР є стаття О. Філіпова «Розвиток радянської школи УРСР в період першої післявоєнної п'ятирічки» (1957 р.), у якій узагальнено умови розвитку школи (соціально-економічні, педагогічні), визначено вплив політики радянського уряду на шкільну освіту в період першої післявоєнної п'ятирічки [17].

Найбільш ґрунтовною в контексті досліджуваної проблеми є монографія М. Гриценка «Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965 рр.)» (1966 р.) У розділі «Школа в Українській РСР в період відбудови і розвитку народного господарства і поступового переходу від соціалізму до комунізму (1945–1958 рр.)» проаналізовано відбудовчі процеси та розвиток семирічної й середньої школи, навчальні плани, програми, підручники [7].

Вагомим дослідженням радянської історіографії є колективна монографія А. Бондаря, О. Дзеверіна, Б. Кобзара та інших, у якій розглянуто особливості народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР (1917–1967) [15].

Одним із ґрунтовних досліджень з історії педагогіки стала праця М. Гриценка «Історія педагогіки» (1973 р.) [6]. У 1976 р. побачила світ праця за редакцією Є. Березняка «Здобутки народної освіти Української РСР», написана на засадах марксистсько-ленінської методології, де певною мірою

висвітлюються ті чи ті шкільні здобутки та успіхи радянської влади в галузі освіти [3]. Варті уваги праці С. Гончаренка «Науково-технічний прогрес і вдосконалення змісту середньої освіти в процесі здійснення реформи школи» (1985 р.), [5], «Концепція загальної середньої освіти і всебічний розвиток особистості» (1988 р.), [4], М. Кучернюк «Трудові колективи і реформа школи» (1989 р.) та ін. [13]. У них схарактеризовано питання змісту і значення тогочасної реформи школи. Хоча про українську мову як навчальну дисципліну в зазначених працях не йшлося, проте вони мають цінність для нашого дослідження, оскільки порушують проблему історії середньої школи.

Заслуговують на увагу дисертації, у яких розкрито з погляду сучасності проблеми розвитку освітньої галузі в Україні. Так, Г. Філіпчук дослідив розвиток національної школи в умовах багатонаціонального регіону (1991 р.) [18]. Л. Кузнецова в праці «Загальноосвітня школа України. Кінець 80-х – початок 90-х років» здійснила історико-політичне дослідження розвитку загальноосвітньої школи, обґрунтувала політичні передумови становлення національної освітньої системи як складової діяльності громадсько-політичних організацій та державних органів, спрогнозувала ефективність її результатів в умовах національного відродження України наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. (1993 р.) [12]. О. Попова в праці «Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в ХХ ст.» розкрила генезис інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України ХХ ст. [16].

У цьому контексті виділимо працю Н. Красножон «Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя», у якій досліджено розвиток загальноосвітньої школи в умовах суспільно-політичного життя України, розглянуто наслідки руйнувань та особливості відновлення матеріально-виробничої бази школи в умовах повоєнної розрухи та залишкового принципу фінансування освіти [11].

Становлення та розвиток автентичної педагогічної думки, національної освіти, народних традицій на території України з найдавніших часів до сучасності проаналізував О. Любар у науковому дослідженні «Історія української школи і педагогіки» (2003 р.) [14].

Привертає увагу монографія О. Адаменко «Розвиток педагогічної науки в Україні (1950–2000 рр.)». Дослідницею зібрано, узагальнено й систематизовано відомості про основний масив публікацій і дисертацій українських авторів з питань дидактики, виховання й управління загальноосвітньою школою досліджуваного періоду [1].

У монографії «Реформування шкільної освіти в Україні в ХХ столітті» Л. Березівська висвітлила соціально-економічні, суспільно-політичні та

педагогічні передумови, процесуальні аспекти та змістові складові реформування шкільної освіти на різних етапах її розвитку в Україні в ХХ ст. [2].

Окремо виділимо праці, в яких частково знайшла своє відображення *проблема української мови як навчальної дисципліни в контексті дослідження методики української мови та літератури – другий тематичний блок*. Цю проблему досліджували І. Білодід «Вивчення української мови в радянський період» (1953 р.), В. Масальський «Розвиток методики викладання української мови в школах УРСР» (1957 р.), Ф. Жилко, С. Левченко, І. Матвіяс «Вивчення української мови за радянської доби», В. Масальський «Нариси з історії розвитку методики викладання української та російської мов у загальноосвітніх початкових і середніх школах Української РСР» (1962 р.), Л. Симоненкова «Підручники української мови в радянській школі» (1967 р.), Д. Кравчук «Розробка системи творчих робіт радянськими методистами» (1967 р.), Л. Рожило «Найважливіші праці з методики викладання української мови» (1967 р.), В. Масальський, О. Біляєв «Основні етапи розвитку радянської методики української мови» (1968 р.), С. Яворська «Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки (XVI–XX ст.)» та ін.

Варто наголосити також на дослідженні М. Стельмаховича «Проблема усної мови у радянській школі». Автор аналізує розвиток методики української мови за період 20-ті рр. ХХ ст. – 1960 рр. Провідні праці з методики навчання мови 20-х – початку 60-х рр. ХХ ст. в загальних рисах аналізує Л. Рожило (1967 р.). На особливу увагу заслуговують дослідження В. Масальського і О. Біляєва. О. Біляєв у статті «Становлення і розвиток методики мови» (1974 р.) наголосив на значенні праць Л. Булаховського, О. Білецького, А. Медушевського, М. Тищенка, С. Чавдарова, Є. Дмитровського та інших, які сприяли удосконаленню змісту навчання української мови.

Зазначимо, що на сторінках періодичних видань, зокрема журналу «Українська мова і література в школі», час від часу з'являлися праці, присвячені проблемам методики навчання української мови в школі: Н. Гончаренко «Самостійна робота з підручником як метод навчання мови» (1984 р.), М. Стельмахович «В. Сухомлинський про розвиток зв'язного мовлення учнів» (1985 р.), Л. Рожило «Удосконалення мовних умінь і навичок у старших класах» (1985 р.), М. Стельмахович «Актуальні проблеми перебудови викладання української мови» (1990 р.) та ін.

У статті «Методика мови як наука» (2002 р.) О. Біляєва проаналізовано підручники мови Л. Булаховського, А. Машкіна, С. Чавдарова, внесок провідних вітчизняних мовознавців і методистів у розвиток методики української мови як науки. Системно-концептуальною є докторська дисертація

С. Яворської, де вперше досліджено процес становлення та розвитку методики навчання української мови в середній школі в діахронії на основі її наукового аналізу та теоретичного обґрунтування.

Третій блок – *праці, присвячені проблемам української мови як навчальної дисципліни в контексті розгляду історії української мови та питань мовознавства.* У статті І. Білодіда «Вивчення української мови в радянський період» (1953 р.) зроблено аналіз підручників української мови з погляду лінгвістики та мовознавчих праць. У праці «Сорок років радянської освіти на Україні» (1957 р.) науковець аналізує кадрову, навчально-матеріальну забезпеченість шкільної освіти, що зводиться переважно до цифр щодо кількості шкіл, коштів тощо.

Загальнооглядовою працею українського мовознавства є стаття Ф. Жилка, С. Левченка та І. Матвіяса «Вивчення української мови за радянської доби», у якій розглянуто значну кількість мовознавчих праць, однак часто їм не вистачало критичних оцінок. Огляд починався переліком підручників для школи та вузів із сучасної української літературної мови.

Спеціальний збірник Інституту мовознавства «Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років» (1957 р.) – найповніша з усіх оглядових праць такого типу, присвячена роботі мовознавчих студій в УРСР. У збірнику частково висвітлено проблеми розвитку української мови, хоча розглянуто й інші питання, зокрема, історія української літературної мови (І. Білодід), історична граматики української мови (С. Левченко), граматики сучасної української літературної мови (І. Матвіяс), українська лексикографія (Т. Зайцева), діалектологія української мови (Ф. Жилко), українська топоніміка (К. Цілуйко), західно- і південнослов'янське мовознавство в Україні (Т. Лукінова), романо-германське мовознавство в Україні (Н. Родзевич), загальне та індоєвропейське мовознавство в Україні (О. Мельничук). Завершує збірник огляд статей, присвячених ученим-мовознавцям.

Четвертий тематичний блок – *питання періодизації історії української літературної мови й освітніх процесів.* Серед праць, присвячених цій проблемі слід виділити статтю П. Тимошенко «Про періодизацію історії української мови» (1958 р.). Аналізуючи праці, які стосуються виокремленої нами проблеми, певну наукову значущість становить періодизація, запропонована М. Жовтобрюхом (1959 р.) у статті «Зауваження до періодизації історії української літературної мови», де виокремлено етапи становлення та розвитку історії української літературної мови.

Змістовним доробком історіографії стала праця О. Сухомлинської «Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру» (2003 р.), у якій авторка розглянула тенденції розвитку шкільної освіти в Україні на

різних історичних етапах. Питання періодизації освітніх процесів також розкривали у дослідженнях 60–80-х рр. ХХ ст. М. Гриценко, М. Грищенко, О. Дзеверін, В. Чепелев та ін. Періодизація Л. Березівської розроблена в контексті дослідження проблеми реформ освіти у праці «Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті». У науковому дослідженні Н. Гупана «Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект)» виділено основні періоди в розвитку досліджень з історії освіти. Міркування стосовно зазначеної проблеми також викладено у дослідженнях О. Біляєва, спільній праці О. Любара, М. Стельмаховича, Д. Федоренка та ін.

Висновки. Отже, досліджуючи питання історіографії зазначеної нами проблеми, ми виокремили чотири тематичних блоки: перший – вивчення української мови в контексті історико-педагогічних досліджень, історії освіти та педагогічної думки, другий – проблема української мови як навчальної дисципліни в контексті дослідження методики української мови та літератури, третій – українська мова як навчальна дисципліна в контексті розгляду історії української мови та питань мовознавства, четвертий – питання періодизації історії української літературної мови й освітніх процесів. Детально проаналізовано перший тематичний блок і зроблено висновок, що в цілому праці науковців, написані до проголошення незалежності України (1991 р.), спиралися на вузьку джерельну базу, тому містять хронологічні неточності, мають дещо реферативний характер. У них, насамперед, подано аналіз суспільно-політичних аспектів, перебільшено заслуги радянського уряду в системі освіти, праці не мають національно-демократичного спрямування, а заідеологізований характер досліджень не дає можливості реально осягнути порушені питання. Разом з тим праці є цінними, оскільки містять фактичний матеріал і уможливають аналіз висвітлених явищ з позиції сьогодення. У наукових доробках сучасних дослідників неупереджено осмислено історію розвитку шкільної освіти досліджуваного нами періоду.

Перспективними дослідженнями в цій сфері вважаємо аналіз праць, зазначених нами в інших тематичних блоках, створення низки тематичних блоків, що стосуються дотичних проблем або іншого періоду дослідження.

Список використаних джерел

1. Адаменко О. В. Розвиток педагогічної науки в Україні (1950–2000 рр.) : автореф. дис.....д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Адаменко Олена Вікторівна ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 44 с.
2. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : [монографія] / Л. Д. Березівська. – Київ : Богданова А. М., 2008. – 405 с.
3. Березняк Є. С. Здобутки народної освіти Української РСР / [редкол.: Є. С. Березняк, В. В. Лазаревський, О. Л. Ординець та ін.]. – Київ : Рад. шк., 1976. – 178 с.
4. Гончаренко С. У. Концепція загальної середньої освіти і всебічний розвиток особистості / С. У. Гончаренко // Рад. шк. – 1988. – № 10. – С. 77–80.

5. Гончаренко С. У. Науково-технічний прогрес і удосконалення змісту середньої освіти в процесі здійснення реформи школи / С. У. Гончаренко // Рад. шк. – 1985. – № 1. – С. 63–69.
6. Гриценко М. С. Історія педагогіки : навч. посіб. / М. С. Гриценко. – Київ : Вища шк., 1973. – 447 с.
7. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М. С. Гриценко. – Київ : Рад. шк., 1966. – 230 с.
8. Гриценко М. М. Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської влади / М. М. Гриценко. – Київ : Рад. шк., 1948. – 76 с.
9. Гриценко М. М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР / М. М. Гриценко // Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР, 1917–1957. : наук. зап. Педагогіка. – Київ, 1957. – Т. 4. – С. 5–135.
10. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – Київ : А.П.Н., 2002. – 224 с.
11. Красножон Н. Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Красножон Неоніла Григорівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2002. – 17 с.
12. Кузнецова Л. В. Загальноосвітня школа України. Кінець 80-х – початок 90-х років (історико-політичний аспект) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Л. В. Кузнецова. – Київ, 1993. – 25 с.
13. Кучернюк М. Ф. Трудові колективи і реформа школи / М. Ф. Кучернюк. – Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 48 с.
14. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко ; за ред. О. О. Любара. – Київ : Знання, 2003. – 356 с.
15. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР : (1917–1967) : [монографія] / [А. Г. Бондар, О. Г. Дзевєрін, Б. С. Кобзар та ін.]. – Київ : Рад. шк., 1967. – 482с.
16. Попова О. В. Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в ХХ ст. : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Попова Олена Володимирівна ; Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2001. – 39 с.
17. Філіппов О. М. Розвиток радянської школи УРСР в період першої післявоєнної п'ятирічки / О. М. Філіппов. – Київ, 1957. – 151с.
18. Філіпчук Г. Г. Розвиток національної школи в умовах багатонаціонального регіону : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Філіпчук Георгій Георгійович ; НДІ педагогіки України. – Київ, 1991. – 166 с.

S. O. Kutova,

PhD, assistant professor of the department of Ukrainian language and literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, *Khmelnytskyi, Ukraine*

Historiographic Aspect of the Study of the Problem of Ukrainian Language as an Educational Discipline in the History of Development of the Basic School in Ukraine (1945–1991)

The article deals with the historiographic analysis of the study of the problem of Ukrainian language as an educational discipline in the history of development of the basic school in Ukraine (1945–1991). There are four thematic blocks in the development of the problem: 1-st – «Study of Ukrainian language in the context of

historical-pedagogical researches, history of education and pedagogical thought»; 2-nd – «The problem of Ukrainian language as an educational discipline in the context of studying the methodology of Ukrainian language and literature»; 3-rd – «Ukrainian language as an educational discipline in the context of considering the history of Ukrainian language, issues of linguistics»; 4-th – «Questions of periodization of the history of Ukrainian literary language and educational processes». The works, which we belong to the first thematic block have been analyzed.

Key Words: *historiography, research, development of education in Ukraine, basic school, educational disciplines, Ukrainian language, Ukrainian language teaching methodology.*

УДК 2–78–053.2:005.591.3

С. В. Чернюк,
викладач Хмельницької
гуманітарно-педагогічної академії,
м. Хмельницький, Україна

Становлення та розвиток дитячих і молодіжних релігійних об'єднань в Україні

Розглянуто підходи до визначення етапів становлення та розвитку дитячих і молодіжних об'єднань. Подано коротку характеристику кожного періоду розвитку дитячих і молодіжних релігійних об'єднань в Україні. Розглянуто діяльність деяких молодіжних релігійних організацій.

Ключові слова: *дитячий рух, молодіжний рух, дитячі та молодіжні релігійні об'єднання, етапи становлення та розвитку дитячого та молодіжного рухів, етапи становлення та розвитку дитячих та молодіжних релігійних об'єднань.*

Постановка проблеми. Дитячі та молодіжні об'єднання – особливий тип суспільних відносин. Добровільні об'єднання дітей та молоді, створені на основі єдності інтересів, реалізації спільної економічної, соціальної, культурної, екологічної або іншої мети, пропонують дітям та молоді систему цінностей, на яких будується спільна діяльність. До таких формувань належать національні, релігійні, ідеологічні, екологічні, скаутські об'єднання та ін. Діяльність дитячих і молодіжних об'єднань різних спрямувань створює широкі можливості для виховання підростаючого покоління, формування позитивних особистісних якостей, навичок і звичок.

Дитячі та молодіжні релігійні об'єднання як складова частина дитячого і молодіжного рухів пройшли тривалий період становлення й розвитку та накопичили унікальний досвід виховної діяльності, спрямований на виховання